

19. Yüzyıl Osmanlı Hukuk Sistemindeki Düzenlemelerin Kurumsal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi: Yeni Mahkeme Kayıtları Üzerine Bir Uygulama

An Evaluation of Regulations in the 19th Century Ottoman Legal System from the Perspective of Institutional Economics: An Application on New Court Records

Halime ALKAN
Kemal PEKÇOŞKUN

Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisat
Ana Bilim Dalı, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Bursa, Türkiye

Department of Economics, Bursa
Uludağ University, Faculty of
Economics and Administrative
Sciences, Bursa, Turkey

Geliş Tarihi/Received: 10.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 28.07.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 31.01.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Halime ALKAN
E-mail: halimealkan@uludag.edu.tr

Atif: Alkan, H., & Pekçoşkun, K. (2024).
19. Yüzyıl Osmanlı Hukuk Sistemindeki
Düzenlemelerin Kurumsal İktisat
Perspektifinden Değerlendirilmesi: Yeni
Mahkeme Kayıtları Üzerine Bir
Uygulama. *Turcology Research*, 79,
111-123.

Cite this article as: Alkan, H., &
Pekçoşkun, K. (2024). An Evaluation of
Regulations in the 19th-Century
Ottoman Legal System from the
Perspective of Institutional Economics:
An Application on New Court Records.
Turcology Research, 79, 111-123.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

Öz

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı hukuku, İslam hukuku ve Batı hukukundan oluşan bir yapıya bürünmüştür. Bu dönemde kimi alanlarda Batılı kanunlar iktibas edilmiş, kimi alanlarda ise İslam hukukunun kodifikasyonuna gidilmiştir. Buna ek olarak adli teşkilatlanmada da başlangıçta Batılı kanunlar ve İslam hukuku kaynaklı kanunların uygulanacağı mahkemeler birbirinden ayrılmıştır. Bu kapsamda on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren önce yabancıların taraf olduğu davaların görülmesi için teşkil edilen ve Batılı kanunlarla Batı'nın ticari örf ve âdetlerine göre hüküm veren ticaret meclislerinin yetki alanı, tüm ticaret davalarının görülmesi için genişletilmiştir. Böylece ticaret mahkemeleri, Osmanlı'daki tüm kimlikler (Müslümanlar, gayrimüslimler ve yabancılar) için ticari sahada yetkili merci hâline getirilmiştir. Ardından şer'iyye mahkemelerinin yetki alanı daraltılarak nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemelerde ise Ticaret Kanunu'nda düzenlenmeyen birtakım konulara ilişkin anlaşmazlıkların görülmesine karar verilmiştir. Ancak yapılan düzenlemelere rağmen adli teşkilatlanmadaki eksiklikler ve yargılamada dinî cihetten taraflılık olması ihtimali, tarafların mahkeme tercihinde belirleyici olmuştur. Buna göre çalışmada temel olarak on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı hukuk sisteminde yapılan düzenlemeler sonucunda Müslümanların ve gayrimüslimlerin davaları kazanmalarında etkili olan faktörler, Ceride-i Mehâkim'den elde edilen veriler kullanılarak Ki-kare bağımsızlık testi yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Ulaşılan sonuçlar, tarafların dinî kimlikleri, cinsiyetleri, mahkeme türü, işlem türü, davanın görüldüğü yer ve hüküm verilirken kanuna atıf yapma değişkenleri ile dini kimliğe göre kazanma değişkeni arasında anlamlı ilişkilerin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret Mahkemesi, Ki-kare Testi, Nizamiye Mahkemesi

ABSTRACT

In the nineteenth century, Ottoman law took on a structure consisting of Islamic law and European law. In this period, European law was cited in some areas, whereas Islamic law was codified in other areas. In addition, in the organization of the judiciary, the courts in which European and Islamic laws were to be applied were initially separated. In this context, since the beginning of the nineteenth century, the jurisdiction of the commercial councils, which were established to adjudicate cases involving foreigners according to European laws and customs, was expanded to hear all commercial cases. This made the commercial courts the competent authority in the commercial field for all identities (Muslims, non-Muslims, and foreigners) in the Ottoman Empire. Subsequently, the jurisdiction of the Sharia courts (qadi courts) was restricted, and the Nizamiye courts were established. It was decided to hear disputes on some issues not regulated by the Commercial Code in these courts. However, despite the arrangements made, the deficiencies in the judicial organization and the possibility of bias towards the religions of the parties in the trial were decisive in the court preference of the litigants. Accordingly, this study aims to explain the factors that affect the victory of Muslims and non-Muslims in cases as a result of the arrangements

made in the Ottoman legal system in the nineteenth century with the help of the chi-square independence test by using the data obtained from Ceride-i Mehâkim. The results show that there are significant relationships between the religious identities of the litigants, their gender, the type of court, the type of transactions, the location of the courts, referring to the law in adjudicating, and the variables of winning according to religious identity.

Keywords: Commercial Court, Chi-square Test, Nizamiye Court

Giriş

Osmanlı tarihinde bir reform yüzyılı olan ondokuzuncu yüzyıl, Tanzimat'ın "reorganizasyon" anlamına uygun şekilde fermanın ilanından itibaren temel olarak hukuk alanında köklü değişikliklerin hayata geçirildiği bir dönem olmuştur. Söz konusu hukuk reformlarının en çarpıcı özelliği, İslami hukuk kaidelerinin yürürlüğü devam ederken aynı zamanda Avrupalı kanunların da benimsenmiş olmasıdır.

Hukuk, temelde kuralları vasıtasıyla insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir kurumdur. Bu çerçevede önemli hâle gelen hukukun iktisadi ilişkileri biçimlendiren sahası, iktisat biliminde özellikle kurumsal iktisat tarafından ele alınmaktadır. Zira kurumsal iktisat, iktisadi düzenin toplumdaki ticari faaliyetlerin yürütülmesine temel teşkil eden hukuk düzeni tarafından belirlendiğini savunmaktadır. Ayrıca üretken faaliyetlere yönlendiren bir hukuki çerçevenin öneminden bahsetmektedir. Toplumların iktisadi açıdan farklılaşmalarını da bu çerçevede açıklamaktadır. Bu noktada özellikle Ticaret Hukuku'ndaki gelişmelerin, daha kapsamlı bir hukuki sistemin kurulmasını sağladığı ve bu sayede daha etkin ticari sözleşmelerin ortaya çıkması, mülkiyet haklarının güvenceye kavuşması imkânlarının arttığı vurgulanmaktadır. Ayrıca Medeni Hukuk'un gelişimi de öngörülebilir bir mevzuat sunma potansiyeliyle sözleşmelerin uygulanabilirliğini ve mülkiyet haklarının korunabilirliğini artırarak girişimciliği ve üretken yatırımları desteklemektedir.

Osmanlı Devleti'nde ilk yargı reformu faaliyetlerinin daha "dünyevi" bir alan olarak görülen ticaret sahasında başladığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren yabancılarla olan ticari anlaşmazlıkların çözülmesi için özel komisyonlar oluşturulmuştur. Bu komisyonlar ilerleyen dönemde resmî olarak kurulan ticaret mahkemelerinin kökenini teşkil etmiştir. Yine on dokuzuncu yüzyılın ortasında ilk olarak Batı'dan Ticaret Kanunnâmesi iktibas edilmiştir. Ardından 1860'lardan itibaren daha genel bir adli teşkilatlanma olarak nizamiye mahkeme sisteminin kurulmasına başlanmıştır (Rubin, 2007: 279) Bu mahkemelerde kullanılmak üzere ise 1860'ların sonlarından itibaren borç-alacak ilişkilerini düzenleyen Mecelle'nin hazırlıklarına girilmiştir. Bu süreçte benzer alanlara hitap etmek üzere yapılan düzenlemelerin arkasındaki farklı görüşlerin belirleyici olduğu da vurgulanmalıdır. Nitekim Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle, başlı başına farklı altyapılara sahiptir. Yine sisteme yeni dâhil olan mahkemeler de eskiden beri ihtilafların çözümünde görev alan şer'îye mahkemelerinden çeşitli açılardan oldukça farklıdır. Bu çalışmada ilk olarak hukukun ticari ilişkilerdeki önemine vurgu yapan kurumsal iktisadın teorik çerçevesi hakkında kısaca bilgi verilecektir. Ardından on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilen kanunlaştırma hareketleri ve buna bağlı olarak yeniden teşkilatlandırılan adli mekanizmalar içinde çeşitli borç-alacak işlemlerini ve ticari ilişkileri düzenlemek üzere tanzim edilmiş kanunlardan ve kuruluşlardan bahsedilecektir. Son olarak ticaret ve nizamiye mahkemelerinin kayıtlarının yer aldığı ulaşılabilir tek kaynak olan ve Adliye Nezareti tarafından yayımlanan Ceride-i Mehâkim'den yararlanılarak yeni kanunlar ve yeni mahkemeler sonrasında ticari işlemlerde ortaya çıkan ihtilaflarda izlenen hukuki süreç, çeşitli açılardan ele alınacaktır. Bu çerçevede öncelikle Ceride-i Mehâkim'de yer alan mahkeme kayıtlarından edinilen bilgilerle mahkemeye intikal eden anlaşmazlığa konu olan ticari işlemler, istatistiki analize uygun olarak tasnif edilecektir. Daha sonra ticari anlaşmazlıklarda kimlerin, hangi mahkemeleri tercih ettikleri ve hükmün hangi taraf lehine verildiği açısından herhangi bir dinî kimliğin kazanması ile ilişkili olan faktörler araştırılacaktır. Bunu yaparken de iktisadi tarihe niceliksel yöntemleri dâhil etme çabası içinde seçili değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını sorgulayan Ki-kare analizi kullanılacak ve elde edilen sonuçlar yorumlanacaktır. Bu anlamda çalışmanın literatüre katkısı, Ceride-i Mehâkim'den elde edilen mahkeme kayıtlarının ham hâlden istatistiki analize uygun şekilde tasnifi ve istatistiki yöntemler kullanılarak değerlendirilmesi ve yorumlanmasıdır. Mahkeme kayıtları, hukukun teorik olarak nasıl görüldüğünden ziyade hukuki uygulamanın bağlama özgü işleyişini göstermesi açısından dikkate değerdir. Kurumsal iktisadın yöntem yaklaşımı da ampirik bulgunun sınırlarının istatistiki yöntemler sonucu ulaşılan nicel sonuçlar yanında belgelere dayalı vaka çalışmalarını ve mahkeme kayıtlarını kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiği yönündedir. Buna ek olarak çalışma, sahip olduğu alternatif yöntemsel bakış açısı sayesinde iktisadi tarihe "iktisadi faaliyette bulunan insan grupları açısından" (Tabakoğlu, 2005: 35) ve "sosyal ve iktisadi değişmelerin kitlelere yansayan ve sıradan insanların zihniyetine etkileri" (Genç, 2014: 326) çerçevesinde yaklaşmaktadır. Çalışmada ayrıca daha önce bu konuda yapılan çalışmalardan farklı olarak önemli hukuki değişikliklerin hayata geçirildiği on dokuzuncu yüzyıldaki durum değerlendirilmiş ve bu kapsamda on dokuzuncu yüzyılda yeni kurulan ticaret ve nizamiye mahkemelerinin kayıtları okunmuştur. Bu anlamda Ceride-i Mehâkim, çalışmanın hem zaman hem de mekân sınırlarını belirleyici rol oynamıştır.

Teorik Arka Plan

"İnsanlığın en eski müesseselerinden biri" olan hukukun (Ekinci, 2011: 17) bir kurum olarak önemi, geçmiş dönemlerde hukuk tarihi eğitiminin "Müesseseler Tarihi" ismiyle oldukça geniş bir başlık altında bir araya getirilmesi fikrinde kendini göstermektedir. 1870'lerden itibaren Schmoller ve taraftarları (Yeni Tarihçi Okul), insanların yalnızca kazanç güdüsüyle hareket etmediğini, örf ve âdetler, gelenekler, hukuk ve din ile toplum, sosyal zümre ve devlet gibi unsurlarca da yönlendirildiklerini belirtmektedir. 1878'de "économie politique" (ekonomi politik) hukuk fakültelerinde okutulmaya başlanmış ve böylece hukuk, kendine has özellikleri dolayısıyla iktisadi tarihle yakınlaşmıştır. 1892'de "iktisat tarihi" kürsüsünün kurulmasının ardından ise -böylece iktisadi tarih, akademik anlamda bağımsızlığını kazanmıştır- H. Pirenne, F. Braudel gibi tarihçiler ve Fransız Annales Okulu sayesinde iktisadın tarih disiplini içindeki ağırlığı giderek artmıştır. Bu çerçevede araştırma alanları zenginleşen ve genişleyen tarihçiler, uzun dönemli sosyal ve iktisadi gelişmelerin kolayca değişmeyen

maddi temelleri üzerine inşa edilen toplumsal kurumlar, düşünce akımları ve kültür öğeleri gibi farklı araştırma konularına yönelmiştir. Ayrıca tarihçiler arasında sosyal bilimin yöntemlerini ve tahlil araçlarını kullanma eğilimi oluşmuştur. İşte hukuk ve iktisat arasındaki ilişki de bu çerçevede önem kazanmış ve özellikle yeni kurumsal iktisat tarafından kurumsal analizin önemli bir bileşeni hâline getirilerek "Hukuk ve İktisat" başlığıyla kurumsal iktisadın bir alt disiplini pozisyonunu kazanmıştır.

Pek çok iktisatçının Alman Tarihçi Okul'dan etkilenecek şekilde şekillendiğini kabul ettiği¹ Kurumsal İktisat, Amerikan merkezli olmakla beraber Avrupa düşünce gelenekleriyle bütünleşerek çeşitlenmiş heterojen bir iktisat okuludur. Ancak kurumsal iktisatçılar, kurumların iktisadi analizde merkezine yerleşmesi görüşünde ortak paydada buluşmaktadır. Ayrıca kurumsal iktisat, toplumun iktisadi yönlerinin bağımsız olarak değil; siyasi, tarihî, kültürel, dinî ve ideolojik yönleriyle topluca değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. 1975'te Williamson tarafından ortaya koyulan ve daha önceki kurumsalcılıktan (Amerikan kurumsalcılığı) uzaklaşmak için bilinçli olarak seçildiği düşünülen "Yeni Kurumsal İktisat" başlığı altında yapılan çalışmalarla beraber kurumsal iktisat, önce firma teorilerini odağına alan -özellikle Coase-daha sonra ise hukuk, mülkiyet hakları, tarih ve siyasete doğru ilgi alanlarını genişleten ve zenginleştiren bir görünüm kazanmıştır. Coase aynı zamanda Yeni Kurumsal İktisat ile "Hukuk ve İktisat"ın kesiştiği noktada durmaktadır. Coase'un 1960 tarihli "The Problem of Social Cost" (Sosyal Maliyet Problemi) isimli makalesi,² hukuk üzerine iktisadi düşüncenin evriminde önemli rol oynamıştır.³ Başka bir deyişle iktisadi ilişkileri düzenleme iddiasında olmadığını savunan hukuk alanlarına, iktisadi analizi sistematik bir biçimde uygulamaya yönelik ilk adımların atılmasını sağlamıştır.⁴ Bu makale ayrıca mülkiyet haklarının ve yükümlülüklerin devrinin iktisadi açıdan analizi için bir çerçeve oluşturmuştur. Mülkiyet hakları kavramının önem kazanması, Hukuk ve İktisat'ın ayrı bir alt alan olarak ön plana çıkması noktasında da büyük paya sahiptir. Hukuk ve iktisat arasındaki ilişkinin tarihini genellikle mülkiyet hakları⁵ üzerinden analiz eden Posner,⁶ "Hukuk ve İktisat" yerine tercih ettiği "Hukukun İktisadi Analizi" kullanımıyla⁷ yaptığı analizlerin, kanunların ve kurumların iktisadi mantığını ve etkilerini, hukuki değişimin iktisadi nedenlerini belirlemeye yönelik olduğunu ifade etmektedir. 1973 tarihli "Hukukun İktisadi Analizi" adlı kitabında da iktisadi analizlerde kullanılan kavramların (maksimizasyon, denge, etkinlik gibi) hukuka uygulanmasının yararlı olacağını savunmaktadır. Ona göre iktisadi düşünce ve kavramlar, hukuka yön verecek niteliktedir ve bu nedenle hukukun şekillenmesinde kullanılmalıdır. Ayrıca kanun ve kurumlarıyla hukuk sisteminin kendisi iktisadi etkinliği, yani kaynakların verimli şekilde tahsis edilmesini teşvik etmeyi amaçlamalıdır.⁸ Bu çerçevede ilk olarak Ticaret Hukuku, Rekabet Hukuku ve haksız filler gibi piyasayı doğrudan düzenleyen kanunlar, iktisadi açıdan çözümlenirken daha sonra analiz alanı giderek genişletilmiş ve Sözleşme Hukuku, Ceza Hukuku, Aile Hukuku, Medeni Hukuk, Usul Hukuku, fikri mülkiyet hakları da kapsama dâhil edilmiştir (Posner, 1987: 7; 1993: 82).

Kurumsal iktisadın kurucusu sayılan Veblen'in (1918: 131) "düşünce alışkanlıkları ve ilkeler" şeklinde yaptığı kurum tanımından itibaren birtakım kuralların kurum olarak kabul edilmesi yaygınlaşmıştır. Kurumlar, toplumun üyeleri tarafından paylaşarak toplumsal açıdan içselleştirilmiş ve kökleşmiş kurallardan oluşan kalıcı sistemlerdir. Bireyler, içinde yaşadıkları toplumdan etkilenecek şekilde çeşitli alışkanlıklar ve eğilimler oluşturmaktadır. Bireylerin bugünkü eylemlerini belirleyen de geçmişte şekillenen düşünce ve alışkanlıklardır. Yeni kurumsal iktisadın kurucu isimlerinden Douglass C. North ise kurumları kısaca "bir toplumda oynanan oyunun kuralları" şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre kurumlar, bireylerin kendileri tarafından koyulmuş formel kurumlar olabileceği gibi geçmişten devralınan gelenek, teamül ve normlara dayanan enformel kurumlar da olabilmektedir. Her iki tür için de geçerli olmak üzere kurumlar, toplumsal etkileşimleri yapılandırarak belirsizliği azaltmada rol oynamakta ve yüksek yaptırım gücü sağlamaktadır. Böylece bireyler, ihtiyaç duydukları bilişsel, normatif ve bilgilendirici rehberliği kurumsal kurullarda bulmaktadır. Bu kurullar, belirli sınırlar tayin ederek, ortak bir biliş sağlayarak, normatif olarak uygun eylemleri belirleyerek beklenen davranışların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Başka bir açıdan formel kurumların temel, enformel kurumlarıdır. Bu ifade, en yaygın kurumlardan biri olarak hukukun yanında iktisadi ve siyasi pek çok kurumun enformel sözleşmelerin ve normların resmîleştirilmesiyle oluşturulduğunu işaret etmektedir.⁹ Bu çerçevede çalışmada ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde hukuki alanda yapılan kurumsal değişikliklere Yeni Kurumsal İktisat'ın teorik çerçevesine uygun olarak okulun öncü isimlerinden North'un geliştirdiği kavramsal araçlar kullanılarak yer verilmektedir. Öte yandan böylece hukuk ve iktisadın her ikisinin de insanlar arasındaki ilişkileri incelediği ve ortak amaçları olduğu görüşünden hareketle hukukçuların ve iktisatçıların ortak çalışma alanları çerçevesinde değerlendirilen mahkeme kayıtlarının incelenmesi suretiyle Hukuk ve İktisat alanına bir katkı sunmak amaçlanmaktadır.

- 1 Alman Tarihçi Okul, iktisadi teorinin belirli tarihsel ve kültürel koşullara duyarlı hâle getirilmesi kaygısıyla oluşmuştur. Ancak zaman içinde teorinin sistematik olarak derlenmiş kanıtlar sayesinde oluşturulacağı görüşüyle veri toplamak ve istatistikî verilerden sosyal teorilere ulaşmak önemli hâle gelmiştir.
- 2 Coase incelediği mahkeme kararları vasıtasıyla iktisadi birimlerin ilişkisi kurduğu diğer iktisadi birimlerle yaşadıkları anlaşmazlıklar üzerinden hukuk kurallarının mülkiyet hakları ve işlem maliyetleri üzerindeki etkisini ortaya koymuştur.
- 3 Hatta Posner, bu makalesi ile Ronald Coase'u "Yeni Hukuk ve İktisat"ın kurucusu saymaktadır. Yeni Kurumsal İktisat ile Hukuk ve İktisat arasındaki örtüşme ve farklılıklara da değinen Posner, Eski ve Yeni Hukuk ve İktisat ayrımı yapmak ve Yeni Hukuk ve İktisat girişimini 1960'larla başlatmaktadır. Coase'un sözü geçen makalesi, Yeni Hukuk ve İktisat'ın uzun vadeli gelişimi için önemli görülmektedir. Yeni Kurumsal İktisat ile Hukuk ve İktisat arasındaki benzer ve farklılıklar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Posner.
- 4 Coase, Hukuk ve İktisat ile hukukun iktisadi analizi arasında ayırmadan hareketle kendisini Hukuk ve İktisat tarafında konumlandırmıştır. Buna göre hukukun iktisadi analizi, hukuku iktisadi açıdan analiz ederken Hukuk ve İktisat, iktisadi düzen içinde hukukun rolü üzerinde durmaktadır.
- 5 Bu çerçevede maddî ve maddî olmayan mülkiyet tanımları ile hukuk ve iktisat arasında ilişki kuran John R. Commons'ın katkıları da önem taşımaktadır Commons.
- 6 Posner'a göre iktisadın hukukla ilişkisi en azından Hobbes'un on yedinci yüzyıldaki mülkiyet tartışmasından beri bilinmektedir. David Hume ve Adam Smith de hukukun iktisadi işlevlerini tartışmıştır. Bu anlamda ayrıca Jeremy Bentham, Max Weber, Gary Becker'in katkıları da zikre değerlidir. 1950'ler ve 1960'larda yapılan söz konusu katkıları da önemli olmakla beraber hareketin akademik anlamda görünürlük kazanması, 1970'lerin başından itibaren olmuştur. Soyut varsayımlara dayalı analizlerin eleştirisi üzerine toplumsal normların ve hukuk kurallarının kendi başına ve birlikte insan davranışlarını düzenleme ve sınırlamadaki rolünü inceleyen hukukçuların sayısı giderek artmıştır. Bu anlamda hukuk kuralları, insanların karar verme süreçlerinde belirleyici olan değişkenlerden biri olarak değerlendirilmektedir.
- 7 Posner, "Hukukun İktisadi Analizi" tabirini kullanmayı tercih etmesinin nedeni için bk. Posner (1987).
- 8 İktisat bilimi temel olarak bireyler arasındaki mübadele işlemlerini incelemektedir. Mübadele işlemini gerçekleştirmek için yapılan sözleşmelerle taraflar arasında mülkiyet hakkı transferi gerçekleştirilmektedir. Mülkiyet hakları, hukuki olarak kimin mal sahibi olduğunun belirlenmesi ve tarafların piyasada kiminle işlem yapacağını tespiti açısından önem taşımaktadır. Sözleşmelerde esas amaç, iktisadi etkinliğin sağlanması ve böylece işlem maliyetlerinin düşürülmesidir. Ayrıca hâkimler de verdikleri kararlarda zımni olarak bu güdüyle (kaynakların etkin tahsis) hareket etmektedir. Bu nedenle sözleşme hukuku kaidelerinin değerlendirilmesinde de uygun ölçüt, iktisadi etkinlikdir.
- 9 Norm (sosyal norm), Posner (1997) tarafından mahkeme veya yasama organı gibi resmî bir kaynak tarafından ilan edilmeyen veya yasal yaptırım tehdidiyle uygulanmayan, ancak yine de düzenli olarak uyulan kurullar şeklinde tanımlanmaktadır. Genel olarak tüm toplumlarda normlar hem hukukun kaynağı, hem de genellikle bir çeşit ikamesi konumundadır. Ancak dışlama etkileri nedeniyle küçük ve ilkel toplumlarda daha etkili olma ihtimali yüksektir (Posner, 1980; 1997: 365-366).

Tarihsel Arka Plan

Hukuk, insan ilişkilerini düzenleyen bir sistem olarak insanların yaşam tarzı ve ihtiyaçlarının sürekli değişmesine paralel, kendisi de tedricen değişim hâlinde olan ve bu nedenle tarihsel perspektifte değerlendirilmesi gereken bir kurumdur. Bu noktada, Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısında ortaya çıkan dönüşüm, bir diğer anlamıyla kanunlaştırma hareketleri, ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı Devleti'nde sadece hukuki yapının değil, aynı zamanda toplumsal anlamda kurumların hangi yöne evrilmeye başladığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. İdeolojik olarak da bir değişimi ifade eden bu durum, Osmanlı Devleti'nde bu dönemde hayata geçirilen ıslahatların en kalıcısı olmuştur. Bu kapsamda çalışmanın bir sonraki bölümünde -ondokuzuncuyüzyılda Osmanlı hukukunun altyapısındaki değişim süreci, kanunlar ve yeni mahkemelerin teşkili açısından kurumsal iktisat terimleriyle bağlantıları kurularak incelenmiştir.

Kurumsal Düzenlemeler Çerçevesinde Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle

Yeni kurumsal iktisadın kurucu isimlerinden olan North'un analizinde kullandığı kavramlardan biri, "kurumsal düzenleme"dir. Kurum teriminin en yakın karşılığı olarak kullanılan kurumsal düzenlemeler, birtakım amaçlar için iktisadi aktörlerin birbirleriyle işbirliği ya da rekabet etmelerini tayin edecek yöntemler olarak tanımlanabilir. Bu amaçlara örnek olarak mübadelenin maliyetini düşürmek, belirli bir zamanda veya herhangi bir mekânda mübadeleye imkân tanımak, verimliliği artırmak verilebilir. Ancak tarihte söz konusu amaçlarla gerçekleştirilen kurumsal düzenlemelerin her zaman istenen neticelere ulaşmadığını da belirtmek gerekmektedir.

Osmanlı tarihinde ondokuzuncu yüzyıl, Tanzimat'ın ilanından itibaren "Kanunlaştırma Devri" olarak anılmaktadır. Bu dönemde her alanda yoğun kanunlaştırma faaliyetlerine girişilmiştir. Toplumun her kesimi için geçerli olmak üzere yürürlüğe koyulan bu kanunlarla "hukuki eşitlik" in tüm Osmanlı tebaası için geçerli kılınması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede ticari alanı düzenleyen iki önemli kanun, Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye olmuştur.

Ticaret Kanunnâmesi, Kanunnâme-i Ticâret-i Berriyye adıyla 1850 yılında ilan edilmiştir. Ticaret Kanunnâmesi hazırlanırken Hollanda, Sardunya ve Prusya gibi ülkelerin kanunlarından da kısmen yararlanılmakla beraber esas olarak Fransız Ticaret Kanunu tercüme edilmiştir. İlerleyen dönemlerde Ticaret Kanunnâmesi'ne eklemeler yapılmıştır. 1861 tarihli "Ticaret Mahkemelerinin Kurulmasına Dair Zeyl" (Düstur, 1. Tertip, C. I: 445-465), 1861 tarihli Usul-i Muhâkeme-i Ticaret Kanunnâmesi (Düstur, 1. Tertip, C. I: 780-813) ve 1863 tarihli Ticaret-i Bahriye Kanunnâmesi bunlardandır¹⁰ (Düstur, 1. Tertip, C. I: 466-536).

Ticaret Kanunnâmesi'nde "muamele-i ticaret" ile "akd-i şirket" (kolektif, komandit, anonim ve kooperatif (ortaklık) şirketleri) ve poliçe usulleri düzenlenmektedir. Diğer bölümde ise iflas konusu ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Ticaret Kanunnâmesi'nde para olmadan yapılan ve bir anlamda bugünkü borsa işlemlerine benzetilen "hevaî işlemler" ya da "alivere" (Kenanoğlu, 2005: 77) ile rehin, kefalet ve vekâlet konuları yer almamaktadır. Bu nedenle söz konusu alanları düzenleyen hükümleri barındıran bir medeni kanun hazırlanması gerekli görülmüştür. 1855'te bu konuda ilk adımlar atılmış ve Ahmed Cevdet Paşa'nın girişimiyle Metn-i Metin ismiyle fikhin muamelat kısmının kanunlaştırılması teşebbüsü başlamıştır. Başarıya ulaşamayan bu girişimin ardından bir medeni kanun hazırlama düşüncesi gündemde kalmayı sürdürmüştür. Bu süreçte Tanzimat ricali arasında Fransız medeni kanununun tercümesi ya da İslami bir medeni kanun hazırlanması konularında görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Sürecin sonunda ikinci taraf galip gelmiş ve 1868'de başkanı Ahmed Cevdet Paşa olmak üzere kurulan Mecelle Cemiyeti tarafından yerli (millî) bir medeni kanun hazırlama çalışmaları başlamıştır. Dolayısıyla Mecelle'nin bu dönemde yaşanan köklü iktisadi ve ticari değişikliklere İslam hukuku ölçülerinde verilen bir yanıt olduğunu söylemek mümkündür. Mecelle kapsamında 1869-1876 tarihleri arasında büyü; icarat; kefalet; havale ve rehin; emanet; hibe; gasp ve itlaf; hacr, ikrah ve şuf'a; şirket; vekalet; sulh ve ibra; ikrar; dava; beyyinat ve tahlif ve kaza kitapları yürürlüğe girmiştir.¹¹

Mecelle'nin ticari işlemleri kolaylaştırmak ve zamanın şartlarına uymak amacıyla faiz konusunda ve bazı sözleşme şartlarında esnek bir tutum sergilediği düşünülmektedir. Ayrıca yine benzeri amaçla fıkıh hükümlerinin pragmatik bir amaçla seçildiği ve gerektiğinde geleceğin referans gösterildiği, hatta böylece piyasa işlemlerinin meşrulaştırılmaya çalışıldığı da söylenebilir. Bu durum İslam hukukunun "istihsan" ilkesine (Müslüman toplumun genel menfaatinin sağlanması ilkesi) dayandırılmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılda da ulema ve düşünürler tarafından en geniş şekilde tatbik edilmeye çalışılan bu ilke sayesinde İslam hukuku, dinamik bir yapıda kalmış ve gelişimini sürdürmüştür.

Birbirinden farklı düşünce alt yapısına sahip olan Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle'nin yetkilerinin kimi işlemlerde ortak alanlara tekabül ettiği görülmektedir. Bu açıdan Ticaret Kanunnâmesi'nin Mecelle ile tamamlandığı yorumları da yapılmaktadır. Bu konuda 30 Ağustos 1881 tarihinde çıkarılan tahriratta Ticaret Kanunnâmesi'nin ticari işlemleri hızlandırmak amacıyla özel olarak hazırlanmış bir kanun olduğu ve adı işlemlerde kullanılmasının usul ve kaidelere aykırılık oluşturduğu belirtilmektedir. Mecelle, mukaddimesinde de yer aldığı üzere Ticaret Kanunnâmesi'nde yer almayan maddeler için kullanılması gereken bir kanun metnidir (Ceride-i Mehâkim, 1881: 889). Bu konuda Osmanlı dönemi hukukçuları arasında da Mecelle'nin genel, Ticaret Kanunnâmesi'nin özel kanun mahiyetinde olduğu konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Uygulamadaki durum dikkate alındığında ise Ticaret Kanunnâmesi'ne göre ticaret şirketi kapsamında sayılmayan akitlerle ilgili anlaşmazlıkların Mecelle'ye tabi tutulduğu görülmektedir. Bunun yanında tarafların dinî kimliğinden bağımsız olarak satım, rehin, hibe, kefalet, havale gibi sözleşmelerin sıhhat şartları ve bozulması, ticari bir sözleşmenin icra edilmemesi nedeniyle

10 Ticaret Kanunnâmesi, 1926'da yürürlükten kaldırılmıştır. 1879 yılına kadar tüm ticaret mahkemelerinde uygulanan haricindeki, imparatorluğun sona ermesine kadar tüm ticaret mahkemelerinde geçerliliğini korumuştur (Kenanoğlu, 2005: 62).

11 Toplamda 1851 maddeden oluşan Mecelle'de büyü, icare, kefalet, havale, rehin, emanet, hibe, gasp ve itlaf, hacr, ikrah ve şuf'a, şirket, vekâlet, sulh ve ibra, ikrar kitapları Borçlar, Eşya ve Ticaret Hukuku kapsamında (200'ü şirket hükümleri olmak üzere 900 madde); dava, beyyinat ve tahlif, kaza kitapları Usul Hukuku kapsamındadır (400 madde). 100 madde ise genel kaidelerdir (Akgündüz, 1986: 361-363); Akgündüz & Öztürk, 2000: 424; Akgündüz, 2013: 31). 1879'da ise ticaret ve nizamiye mahkemelerinde uygulanmak üzere Mecelle Cemiyeti'nin daha önce hazırladığı bir tasarıyı esas alan, ancak içerik konusunda Fransız Usul Kanunu'ndan yararlanan yeni bir Usul Kanunu çıkarılmıştır (Cin & Akgündüz, 1995: 420-422). Mecelle, 1924 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Üçok & Mumcu, 1991: 277).

ortaya çıkan zararın belirlenmesi ve tazmini, şirketlerin feshi gibi konularda da Mecelle hükümleri uygulanmaktadır (Kenanoğlu, 2005: 134-137).

Mecelle'nin hazırlanması konusunda fikir ayrılığı yaşayan taraflar, kurumsal iktisat açısından "kurumsal aktörler" olarak değerlendirilebilir. North tarafından "eylem grubu" (birincil ve ikincil) olarak da anılan kurumsal aktörler tabiri, kurumsal düzenleme sürecini yöneten ve birey/bireylerden oluşabilen bir karar verme birimini ifade etmektedir. Bu anlamda kurumsal aktörler, çıkar grupları demektir. Dönemin kurumsal aktörlerinden biri olan Ali ve Fuat Paşalar, şer'i hükümlere aykırılık teşkil etmeyecek şekilde Fransız Medeni Kanunu'nun tercümesini savunmaktadır. Dönemin bir diğer kurumsal aktörü olan Ahmed Cevdet Paşa ve taraftarları ise İslami inanca uygun bir medeni kanunu savunmaktadır. Bu açıdan hukuki kurumlarda yapılacak ıslahatın Batı kanunlarının tercümesi şeklinde olması gerektiğini (Gürzumar & Gürzumar, 1962: 3) savunan görüşün bir ürünü olan Ticaret Kanunnâmesi ile İslam hukukunun her alanda yeterli olduğunu savunan tarafın hazırladığı Mecelle, şekil haricindeki altyapıları açısından birbirlerine aksi istikamettir. Söz konusu zıtlık, dönemin ticari ilişkilerinin gelişiminde belirleyici olan bu iki kanunun hazırlayıcılarını ve savunucularını, kurumsal aktör olarak nitelemeyi mümkün kılmaktadır.

Kurumsal iktisat bağlamında İslam hukuku kaynaklı Mecelle'nin Osmanlı hukukunda yer alması, "yol bağımlılığı" ya da "patika bağımlılığı"na (*path dependence*) işaret olarak yorumlanabilir. Patika bağımlılığı, kısaca gelecekte elde edilecek sonuçların geçmişteki gelişim çizgilerine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Tarihi, kültürel, toplumsal, kurumsal, örgütsel mirasın bir parçasını oluşturan geçmiş kurumsal unsurlar, yeni durumlarda alternatif kurumlar arasındaki tercihi etkilemektedir. Toplumların geçirdiği tarihsel sürecin önemini vurgulayan bu kavram, ekonomilerin uzun vadeli evriminde belirleyici olan kurumsal değişim sürecinin, geçmişte türetilmiş kısıtlamalara bağlı olduğunu, ancak söz konusu kısıtların öngörülebilir ya da öngörülemez sonuçlar doğuran sayısız seçimle belirlendiğini ifade etmektedir. Buna göre geçmişin bugün ve gelecek üzerinde güçlü bir etkisi bulunmaktadır ve aynı zamanda birikimli geçmiş deneyim, her zaman toplumların yeni sorunları çözmesine imkân tanımayacaktır. Yeni kurumsal iktisada göre siyasi yapı ve bu yapının belirleyicileri olan aktörlerin inanç sistemleri, ülkenin iktisadi gidişatını tersine çevirmeyi zorlaştıran faktörlerdir. Bu durum Osmanlı açısından ele alındığında padişahın ve bürokratik aktörlerin devletin gerileme sürecindeki farkındalıklarına rağmen "yol"un yönünü değiştirmede neden başarılı olamadıklarına bir açıklama getirmektedir. Zira yeni inançlar oluşturmak, yeni bir ahlaki zemin hazırlamak ve bunları yaygınlaştırmak, alternatif yollarla koordinasyon sağlamak belirsizlik içermekte ve zaman almaktadır. Bu nedenle de maliyetlidir. Dolayısıyla bireyler, normatif olarak bir şeyin doğruluğuna ve uygunluğuna yönelik inançlarını değiştirme noktasında direnç gösterecektir. Geçmiş kurumsal unsurlar da sözü edilen "tutma arzusu"nu destekleyecektir.

Yeni Adli Kuruluşlar Olarak Ticaret ve Nizamiye Mahkemeleri

Kuruluşlar, yeni kurumsal iktisada göre ortak hedeflere sahip bireylerce (North D. C., 1994: 361) iradi veya zorunlu olarak yapılan sözleşmelerin bir araya getirilmesi neticesinde oluşan somut işleyişe sahip yapılardır. Kuruluşlar, ekonomideki değişimin aktörleri olmasının yanı sıra kurumsal değişimin de birincil kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Buna göre bir ekonomideki tüm ilişkilerin sözleşmeler yoluyla kurulması nedeniyle yeni kurumsal iktisadın en önemli inceleme alanı olan sözleşmeler; işlem maliyetleri, mülkiyet hakları, asimetrik enformasyon, fırsatçılık gibi sebeplere bağlı olarak "eksik" oluşturulmaktadır. Söz konusu sözleşmeler konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözüm merci ise hukuk sisteminin önemli bir parçası olan mahkemelerdir. Adli teşkilatın da en geniş bölümünü oluşturan mahkemeler, bir taraftan yürürlüğe giren kanunları uygulayarak onların halk tarafından benimsenmesini sağlamaktadır, diğer taraftan herhangi bir konuda içtihatla bulunarak kanunlaştırma faaliyetlerinde önemli roller üstlenmektedir.

Ondokuzuncu yüzyılın başından itibaren Osmanlı'da yargılama görevini yerine getiren kurumlara yenileri eklenmiştir. Bunlardan ilki, söz konusu dönemin başından itibaren Avrupa ile artan ilişkilere paralel olarak yabancı tüccarlar ve Osmanlı tüccarları arasındaki davalara bakmak üzere yine bunlardan müteşekkil özel meclistir. 1840'ta "ticaret meclisleri" adıyla resmîleştirilen bu meclisler, 1847'de karma ticaret mahkemeleri hâline getirilmiştir. Karma ticaret mahkemeleri, Avrupai ticari uygulamalara göre anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmuştur. Karma mahkemelerin başkanlığını kadılar yapmakla beraber üyelerin yedisi yerli ve yedisi yabancılardan oluşmaktadır. 1861'de Ticaret Kanunnâmesi'ne yapılan zeyil ile beraber ticaret meclisleri, resmi olarak ticaret mahkemesi hâline gelmiştir. Ayrıca yine bu tarihte ticaret merkezlerinde yeni ticaret mahkemelerinin kurulması kararı verilmiştir (BOA: A.M., 24/38, 1861). Ticaret mahkemeleri, bütün ticaret davalarını görmeye yetkili kılınmıştır. Ticaret mahkemesi bulunmayan yerlerde ise ticaret davaları, adi hukuk davalarının görüldüğü meclislerde Ticaret Kanunnâmesi hükümlerine göre çözülecektir. Ticaret mahkemeleri ayrıca yabancılarla Osmanlı tebaasının taraf olduğu hukuk davalarına da bakacaktır. 1864'te yapılan düzenlemeyle ticaret mahkemeleri, İstanbul ve taşrada ilk derece mahkemeleri ile İstanbul'daki Divan-ı İstinaf -İstinaf-ı Deâvi Ticâret Divanı- olmak üzere ülke genelinde iki dereceye ayrılmıştır. Ticaret mahkemelerinin üye sayıları önce bir başkan dörder sürekli ve geçici üyeden (BOA: ML.d...885) daha sonra 1873'de iki sürekli, bir geçici ve üç de geçici yabancı üye olacak şekilde azaltılmıştır (BOA: A.MKT.MHM, 471/35).

Osmanlı Devleti'nde daha erken tarihlerde kurulan ticaret mahkemelerine ek olarak 1860'ların ortalarından itibaren genel adıyla nizamiye mahkeme sistemi oluşturulmaya başlanmıştır. Nizamiye mahkemeleri, 1864 yılında ilk defa Tuna Vilayeti için çıkarılan ve daha sonra ülke geneline yaygınlaştırılan Vilayet Nizamnamesi ile kurulmuştur. Hukuk ve ceza mahkemeleri olarak iki dereceye ayrılmıştır. Hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin davalarına bakmak üzere teşkil edilen nizamiye mahkemelerinin (Üçok & Mumcu, 1976: 332-333) başkanlığını kadılar yapmakta ve mahkemeler üç Müslüman, üç de gayrimüslim üyeden oluşmaktadır (Düstur, 1. Tertip, Cilt IV: 236-241). 1872'de "Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamnâme" ile yurt genelinde teşkilatlandırılan nizamiye mahkemeleri (Üçok & Mumcu, 1976: 337); aile, miras, veraset konuları gibi dinî hukuk tarafından düzenlenen konular ile ticaret mahkemelerinin yargı alanları haricindeki hukuk ve ceza davalarına bakmakla görevlidir. Nizamiye mahkemelerinin yetki alanları, zaman içinde giderek genişletilmiştir. 1877'de şer'iyye ve nizamiye mahkemelerinin görev alanlarının netleştirilmesi için bir düzenleme ilan edilmiştir. Buna göre miras, vasiyet, evlenme, boşanma, nafaka, kısas, diyet, köle azadı, gaiplik gibi konulardaki uyuşmazlıklar şer'iyye mahkemelerinde; ticaret, zarar-zıyan

alacağı, iltizam, ceza gibi konulardaki anlaşmazlıklar ise nizamiye mahkemelerinde görülmelidir. 1887'de bu defa güzeşte ve konkordato davaları da nizamiye mahkemelerinin alanına dâhil edilmiştir. 1888'deki tezkire ile ise şer'i mahkemelerin yetki alanları daha da sınırlandırılarak ticari anlaşmazlıkların çözüm merciinin nizamiye mahkemeleri olduğu bir kez daha vurgulanmıştır. Ayrıca yabancılar ile Osmanlı tebaası arasındaki ticaret davalarının da tercüman eşliğinde nizamiye mahkemelerinde görüleceği duyurulmuştur.

Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı adli yapısına genel olarak bakıldığında bu dönem öncesinde genel yetkili şer'iyeye mahkemelerinin görev alanının ilk defa resmen ticaret mahkemelerinin kurulmasıyla daraldığı görülmektedir. Daha sonra hukuk davalarına bakmakla yetkili olarak nizamiye mahkemelerinin teşkiline rağmen asli-genel mahkemeler oldukları iddiasıyla şer'iyeye mahkemeleri, kendi yetkileri haricindeki hukuk davalarına bakmayı sürdürmüştür. Bu durum, Osmanlı mahkeme sistemini, ikili ve aynı zamanda davacı ve davalılar açısından birden fazla seçenek sunan bir yapıya büründürmüştür. Ayrıca yeni kurulan mahkemelerde karar aşamasında birtakım yanlılığın oluştuğuna dair gözlemler de mevcuttur. Buna göre ticaret mahkemelerinde Avrupalı kanunların geçerli olması (örneğin Avrupa tüccarının kullandığı tahvil, senet, tüccar defterleri gibi yazılı belgelerin şahit göstermeye gerek olmadan delil sayılması), Avrupa tüccarının mahkeme seçiminde serbest bırakılması, üyelerin arasında yabancı tüccarların da bulunması (Ekinci, 2004: 227–228) ve ticaret mahkemesi kararları için başlarda üst mahkeme yollarının mevcut olmaması, alınan kararların genellikle Müslümanlar aleyhine çıkması şeklinde bir asimetri doğurmuştur. Nizamiye mahkemeleri için ise gayrimüslimlerin şahitliklerinin kabul edilmesine rağmen Müslüman nüfusun yoğun olduğu yerlerde üyelerin çoğunun Müslüman olması ve mahkeme başkanının da kadı olması, kararların Müslümanlar lehine alındığı şeklinde yorumlanmıştır. Benzer şekilde gayrimüslim nüfus yoğunluğunun fazla olduğu yerlerde de Müslümanların da gayrimüslimlerle eşit oranda temsil edilmeleri, şikâyet konusu olmuştur. Kuran & Lustig (2012: 663) gayrimüslimlere karşı oluşan yanlılığın farklı dinden kişiler arasındaki iktisadi ve ticari etkileşimi zayıflattığını belirtmektedir. Bu bağlamda mahkeme türlerinin ve yapılarının farklı şekillerde oluşturulması sonucunda ortaya çıkan Müslümanlara ve gayrimüslimlere yönelik yanlılıkların kaynaklarının tespiti önem arz etmektedir.

Veri Seti ve Analiz

Çalışmada temel kaynak olarak kullanılan ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nden ulaşılan Ceride-i Mehâkim, tarihsel çalışmalarda kullanılan birincil kaynaklar kategorisindedir. Bu açıdan bizzat yaşanan dönemden günümüze ulaşmış bir kaynak olarak olayları, ilişkileri, anlaşmazlıkları doğrudan ve aracı olarak aktarmaktadır. Ayrıca Ceride-i Mehâkim'de yer alan mahkeme kayıtları,¹² dönemin hukuki kaideleri ve ilişkilerinin en ciddi kanıtı konumundadır. Burada yer alan kayıtlar, ondokuzuncu yüzyılda kurulan yeni mahkemelere (ticaret ve nizamiye) aittir. Söz konusu kayıtlar, Osmanlı'daki gayrimüslimlerin giderek daha önemli iktisadi aktörler hâline geldikleri ve durumun Müslümanlar lehine eşitlenmeye çalışıldığı bir dönemde herhangi bir grup lehine yanlılığın var olup olmadığına ilişkin fikir vermesi açısından önem taşımaktadır.

Buna göre ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı Devleti'nde yeni kurulan mahkemelerde görülen davaların sonuçlarında davacı ve davalı tarafların dinî kimliklerinin ne derece etkili olduğunun Ki-kare analizi yöntemiyle araştırıldığı bu çalışmada, Ceride-i Mehâkim'den elde edilen veriler kullanılmıştır. Ancak söz konusu yöntemler uygulanmadan önce Abadan'ın da (2015: 64) ifade ettiği gibi incelenen materyalin hacmi göz önüne alınarak bilgi yoğunluğunda boğulma riskine karşı mahkeme kayıtları vasıtasıyla ulaşılan bilgilerin, uyumsuzlukların tarafları, konuları, hangi mahkemede ve ne kadar sürede görüldükleri, mahkemelerde davalardan alınan harçlar ve muhakeme sonucunda hükmün kimin lehine verildiği yer alacak şekilde tasnif edilerek tablolastırıldığı belirtilmelidir. Böylece hem nicel hem de nitel yönleri olan çalışmada tablolarda yer alan bilgiler, veriler hâline gelmiş ve istatistiksel analizde değişkenler olarak kullanılabilir kılınmıştır. Analizlerde kullanılan veri setinin içerdiği toplam dava sayısı, 745'tir. Bu davaların yıllara göre sayıları ve yüzdelik dağılımları, Tablo 1'de gösterilmektedir.

Ceride-i Mehâkim'den elde edilen mahkeme kayıtları kullanılarak davalarda yer alan davacı ve davalıların öncelikle dinî kimlikleri, sonrasında da cinsiyet dağılımları gözetilerek veriler derlenmiştir. Bu bağlamda toplam davalar içindeki davacı ve davalıların dinî kimliklerine göre dava sayıları ve yüzdelik dağılımlarının yer aldığı Tablo 2 incelendiğinde davalarda gayrimüslim davacı ve davalıların Müslüman davacı ve davalılara görece daha fazla yer aldıkları saptanmıştır.

Tablo 3'te ise Tablo 2'dekinden farklı olarak davalarda taraf olan yabancı kimlikler (Osmanlı tebaası olmayan; İngiliz, Fransız, İtalyan gibi) ve çeşitli kurumlar (Hazine gibi devlet kurumları ile şirket yapıları) da davacı ve davalı konumlarıyla yer almış ve bu defa tüm kimliklerin davalardaki rolleri, karşılıklı olarak sunulmuştur. Buna göre yabancı ve kurum kimliklerinin davalardaki paylarının oldukça düşük düzeyde olması sebebiyle yapılan analizlerde yalnızca Müslüman ve gayrimüslim kimliklerine odaklanılmıştır. Buna ek olarak bazı dava kayıtlarında kimlik bilgilerinin tespit edilememiş olması, tabloda toplam dava sayısınının 703 gözükmesine neden olmuştur.

Tablo 3'e göre davacı ve davalı taraflar olarak aynı dinî kimliğe sahip kesimlerin birbirleriyle daha fazla anlaşmazlık yaşadıkları, aynı zamanda da daha fazla ilişki kurdukları görülmektedir (%20,34 ve %39,97). Bu oranlar ayrıca gayrimüslimlerin Müslümanlara göre ticari hayatta daha aktif olduklarına da işaret etmektedir. Aynı dini kimliğe sahip kimselerin birbirleriyle daha fazla iktisadi ve ticari ilişki içinde olması durumu, literatürde cemaatçi eğilimle ilişkilendirilmektedir. Cemaatçilik ya da kolektivizm, bireylerin daha büyük gruplar içinde gömülü hâlde oldukları hissinden hareketle uyumluluğu teşvik edici ve muhalifliği caydırıcı etkilerde bulunmakta ve grup çıkarılarının daha fazla içselleştirilmesi sayesinde kolektif eylemi kolaylaştırmaktadır. Tersine kişisel özgürlüğü ve başarıyı önceleyen bireycilik ise kendi çıkarları peşinde koşma güdüsüyle kolektif eylemi güçleştirir bir etkide bulunmaktadır. Cemaatçi toplumlarda tanındık ve güvenilir kişilerle sürdürülen işlemler, anlaşmaların hazırlanması, müzakeresi, uygulanması ve bunun denetlenmesi olarak ifade edilen işlem maliyetlerini düşürmektedir. Bu tarz toplumlarda sahtekârlığın hemen duyulması ihtimali, karşılıklı güven için gereken zemini oluşturmaktadır. Örneğin dolandırılmaktan korkan tüccarların özel ilişkiler kurarak bu riski azaltmaya çalışmaları, bu tarz bir davranıştır. Akerlof (1980:

12 Belgede sadece mahkeme kayıtları değil, çeşitli alanlarda yapılan düzenlemelere dair mazbata, tüzük ve nizamname metinleri de yer almaktadır. Ceride-i Mehâkim hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yavuz (1993), Kenanoğlu (2005), Alkan (2022).

Tablo 1.
Yıllara Göre Dava Sayısı ve Yüzdeler Dağılımı*

Dava Yılı	Dava Sayısı	%
1870-1872	49	6,58
1873	114	15,30
1874	145	19,46
1875-1878	63	8,46
1879	45	6,04
1880	49	6,58
1881	38	5,10
1889-1899	51	6,85
1900-1901	75	10,07
Toplam	745	100

* Çalışmanın zaman sınırı, Ceride-i Mehâkim'in çıkarılış tarihine göre ikişer yıllık periyotlar olarak belirlenmiştir (1873-1875, 1879-1811 ve 1901-1902). Ancak tablo, mahkeme kayıtlarının kendi tarihleri baz alınarak hazırlanmıştır.

749) ise kişilerin piyasada nasıl davranması gerektiğine ilişkin davranış kodları olduğu, bu kodlara yani sosyal geleneklere uygun hareket edilmediğinde (itaatsizlik) toplumda itibar kaybı yaşandığı yönünde değerlendirmede bulunmaktadır. Yukarıdaki tabloda yer alan bilgiler, ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı Devleti'nde iki dinî kimlik için de cemaatçi bir yapının varlığına işaret olarak yorumlanabilir.

Bir diğer açıdan Tablo 3, davacının Müslüman, davalının gayrimüslim olduğu veya davacının gayrimüslim, davalının Müslüman olduğu şekilde farklı dinî kimliklerin birbirleriyle ilişkileri açısından değerlendirilebilir. Buna göre sırasıyla ulaşılan %9,96 ve %11,81 rakamları, gerek Müslümanların gerekse de gayrimüslimlerin davacı olarak mahkemeye taşıdıkları anlaşmazlıkların oranının birbirine yakın olduğunu göstermektedir. Bu durum, davacı konumunda olan Osmanlı tebaasının dinî kimliğinden bağımsız olarak anlaşmazlıkları Osmanlı hukuk sistemine taşıyabildiğinin bir göstergesidir.

Tablo 4'te davacı ve davalı tarafların cinsiyet dağılımı dikkate alınmıştır. Buna göre davacı ve davalı konumlarından bağımsız olarak erkeklerin ağırlığı kadınlara nazaran oldukça yüksektir.

Tablo 5'e göre ise incelenen toplam davalar içinde davacı ve davalı konumunda olmalarından bağımsız olarak kazanan dinî kimliklerin sayı ve oranlarına yer verilmiştir. Burada yer alan Müslüman kazanan verisi, hem Müslümanların Müslümanlara karşı kazandığı dava sayısını, hem de Müslümanların diğer kimliklere (gayrimüslim, yabancı ve kurum) karşı kazandığı dava sayılarını göstermektedir. Benzer durum gayrimüslim kazanan verisi için de geçerlidir.

Tablo 5'te ulaşılan sonuçlar ayrıca göstermektedir ki gayrimüslimlerin Müslümanlara görece kazanma oranları daha yüksektir. Bu durum, Tablo 3'te verilen gayrimüslimin gayrimüslimle karşı karşıya geldiği dava sayısının (281), müslimin müslimle karşı karşıya geldiği dava sayısından (143) daha yüksek olmasıyla ilişkilendirilebilir. Ancak gayrimüslimlerin kazanmalarına yönelik literatürde yer alan gayrimüslim aleyhindeki yanlılığın aksine bir öncül gösterge olarak değerlendirilebilir.

Yeni mahkemelerin kurulmasıyla beraber gayrimüslim ve müslim kimliklerinin ticari anlaşmazlıklarının çözümünde kendi çıkarlarını maksimize etme güdüsüyle hareket ederek hukuki boşluklardan yararlanmak suretiyle mahkeme tercihinde buldukları daha önce

Tablo 2.
Dinî Kimliğe Göre Davacı/Davalı Sayısı ve Yüzdeler Dağılımı

Müslüman Davacı	Müslüman Davalı	Gayrimüslim Davacı	Gayrimüslim Davalı	N = Toplam Dava Sayısı
239/32,08%	254/34,09%	411/55,16%	393/52,75%	745

Tablo 3.
Davacı/Davalının Kimliklerine Göre Dava Sayısı ve Yüzdeler Dağılımı

		Davalı				Σ
		Müslüman	Gayrimüslim	Yabancı	Kurum	
Davacı	Müslüman	143/20,34%	70/9,96%	7/0,10%	15/2,13%	235
	Gayrimüslim	83/11,81%	281/39,97%	13/1,85%	19/2,70%	396
	Yabancı	13/1,85%	14/1,99%	1/0,14%	3/0,43%	31
	Kurum	11/1,56%	18/2,56%	4/0,57%	8/1,14%	41
Σ		250	383	25	45	703

Tablo 4.
Cinsiyete Göre Davacı/Davalı Sayısı ve Yüzdeler Dağılımı

Davacı Kadın	Davalı Kadın	Davacı Erkek	Davalı Erkek	N = Toplam Dava Sayısı
56 / 7,52%	74/9,93%	647/86,85%	624/83,76%	745

Tablo 5.
Dinî Kimliğe Göre Kazanan Sayısı ve Yüzdeler Dağılımı

Müslüman Kazanan	Gayrimüslim Kazanan	N = Toplam Dava Sayısı
247/33,15%	406/54,50%	745

belirtilmişti. Bu bağlamda toplam dava sayısının ne kadarının, hangi mahkemede görüldüğüne ilişkin özet bilgiler aşağıda yer alan Tablo 6'da gösterilmiştir.

Yukarıdaki tabloya göre temyize gelen davaların %64,70'i daha önce nizamiye mahkemelerinde görülmüşken, %31,6'sı ticaret mahkemelerinde karara bağlanmıştır. Nizamiye mahkemelerinin tarihsel olarak ticaret mahkemelerine göre daha sonra kurulmuş olmasına rağmen daha fazla davanın burada görülmüş olması, nizamiye mahkeme sisteminin toplumca benimsendiğinin bir işareti olarak yorumlanabilir. Aynı zamanda Tablo 3 ve Tablo 5'teki sonuçlar da dikkate alındığında gayrimüslimlerin hukuki anlaşmazlıkların çözümünde mahkemelerde diğer kimliklere görece daha fazla yer alması, Tablo 6'daki nizamiye mahkemelerinin oransal ağırlığı ile beraber düşünüldüğünde gayrimüslimlerin yeni mahkemeleri kullanma konusunda çekince duymadıklarının bir göstergesi niteliğindedir. Bu çıkarımın temel dayanağı ise yine o dönemde hukuki düzenlemeler sonucunda ortaya çıkan mahkeme tercihi konusundaki mevcut esnekliktir.

Aşağıdaki tabloda incelenen toplam davalar içinde Dersaadet'in (İstanbul) ağırlığı görece daha yüksek olmakla birlikte (%44,30) bu durum hem bir metropol hem de kozmopolit bir kent olması dolayısıyla ticari ilişkilerin yoğun olarak gerçekleştiği bir şehrin çalışmaya dâhil edilmesi açısından önem taşımaktadır. Öte yandan temyiz mahkemesi kayıtları sayesinde yalnızca İstanbul değil, imparatorluğun geniş coğrafyasının bu anlamda öne çıkan diğer kentleri hakkında da bilgi sahibi olmak mümkün olmuştur.

Tablo 7'ye göre ayrıca temyize gelen davaların %44,30'u Dersaadet'te iken, %13,96 ile Dersaadet'ten sonra en yüksek oran Edirne, Selanik vd. şeklinde kısaltılan Rumeli bölgesine aittir.¹³ Üçüncü en yüksek orana sahip Ankara, Konya, Kayseri bölgesi (%6,44) haricindekiler ise daha yaklaşık oranlardadır.

Aşağıdaki tabloda Ceride-i Mehâkim'deki mahkeme kayıtlarının konularına göre tasnifi yer almaktadır. Ceride-i Mehâkim'deki kayıtlar, temyize gelmeler sebebiyle esasen usul yönünden incelenen davalarlardır. Ayrıca söz konusu davalar, bir önceki mahkemede aleyhine karar verilen tarafın hükme itiraz etmek için müracaat ettiği anlaşmazlıkları konu edinmektedir. Bu nedenle tablodaki tasnif, taraflar arasındaki esas anlaşmazlık baz alınarak yapılmıştır.

Tablo 8'e göre toplam davalar içinde alacak davalarının oranı, %42,42 ile ilk sırada yer almaktadır. "Arazi, iltizam ve müşterek mülkiyet" şeklinde toplanmış ve aslen ticari içerikli işlemlerden ayrı bir kategori olan davalar ise %15,30 ile ikinci sıradadır. %12,35'lik oranla üçüncü sırada yer alan emlak davalarının ardından yaklaşık aynı oranlarla çalışma açısından temel kategorilerden diğer ikisi olan "ticari işlem" ve "şirket muhasebesi" davalarının geldiği görülmektedir.

Tablo 9'da temyize gelen davaların %72,35'lik oranla yaklaşık 1 yıllık süre içerisinde neticelendirildiği görülmektedir. Buna göre temyiz sürecinde nizamden belirlenen usullere büyük ölçüde uyulduğu anlaşılmaktadır.¹⁴

Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmada ayrıca yukarıdaki istatistiki bilgilerin de yardımıyla Ki-kare bağımsızlık testi kullanılarak seçili değişkenler arasındaki ilişkinin birbirinden bağımsız olup olmadığı test edilmiştir. İki veya daha fazla kategorik değişken arasında ilişkinin olup olmadığının test edilmesinde kullanılan Ki-kare analizi için hipotezlerin kurgusu şu şekildedir:

H_0 : Değişkenler birbirinden bağımsızdır (ilişki yoktur).

H_1 : Değişkenler birbirinden bağımsız değildir (ilişki vardır).

Tablo 10'da üç farklı Ki-kare analiz sonucu, Ki-kare istatistikleri ve p değerleriyle birlikte verilmektedir. İlk kategorik değişken, davaların sonuçlarına göre (kazanma-kaybeden) oluşturulmuştur. Kazanma değişkeninde mahkemelerde kişilerin kendi dinî kimlikleri dışındaki kimliklerle karşı karşıya geldikleri dava sayıları kullanılmıştır. Daha açık bir ifadeyle Müslüman olup davayı kazanma sayısında, Müslümanların Müslümanlarla olan davaları dışarıda bırakılmıştır. Aynı paralelde cinsiyet kimliklerinde de yalnızca kadın ve erkeklerin karşı karşıya geldikleri dava sayıları analize dâhil edilmiştir. Bu şekilde oluşturulan davanın kazanılıp kaybedilmesi değişkeniyle dinî kimlik, dinî kimlikle beraber davacı/davalı olma ve cinsiyet kategorik değişkenleri arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. P değerlerine göre dinî kimlikle beraber davacı/davalı olma ve cinsiyet kategorik değişkenleri ile davayı kazanma arasında %5 anlamlılık düzeyinde ilişki tespit edilmiştir. Ancak yalnızca dinî kimlik ve kazanma arasında anlamlı istatistiksel ilişkiye ulaşılamamış, H_0 hipotezi reddedilememiştir.

¹³ Bu bölgede yer alan ve çalışmada adı geçen diğer yerler; Balçık, Debre, Delvine, Ergiri, Kandiye, Manastır, Niş, Permedi, Rusçuk, Şumnu, Tulca, Tuna, Varna ve Yanya'dır.

¹⁴ 745 dava içinde 87 adet davanın temyizdeki muhakeme süresi ile ilgili net bir bilgiye ulaşılamadığından tabloya dâhil edilmemiştir.

Tablo 6.*Mahkeme Türüne Göre Dava Sayısı ve Yüzdeler Dağılımı*

Nizamiye Mahkemesi	Ticaret Mahkemesi	Diğer Mahkeme Türü	N= Toplam Dava Sayısı
482/64,70%	236/31,68%	27/3,62%	745

Tablo 7.*Davanın Görüldüğü Yere Göre Dava Sayısı ve Yüzdeler Dağılımı*

Dava yeri	Dersaadet	Edirne, Selanik vd.	Aydın, Manisa, İzmir	Ankara, Konya, Kayseri	Bursa, Kütahya, İzmit	Kastamonu, Trabzon	Midilli, Girit vd.	Elazığ, Diyarbakır, Erzurum	Musul, Kudüs vd.	Halep, Adana, Maraş
Dava sayısı	330	104	25	48	17	22	28	14	27	21
%	44,30	13,96	3,36	6,44	2,28	2,95	3,76	1,88	3,62	2,82

Tablo 8.*İşlem Türüne Göre Dava Sayısı ve Yüzdeler Dağılımı*

İşlem Türü	Alacak	Ticari İşlem	Şirket Muhasebesi	Ücret, Ceza, Zarar-Ziyan	Arazi, İltizam, Müşterek Mülkiyet	Emlak	Kefalet, Miras, Usul
Dava Sayısı	316	72	73	34	114	92	44
%	42,42	9,66	9,80	4,56	15,30	12,35	5,90

Tablo 9.*Muhakeme Süresine Göre Dava Sayısı ve Yüzdeler Dağılımı*

	0-1 yıl	1-2 yıl	>2 yıl
Sayı	539	81	38
%	72,35	10,87	5,10

Tablo 10.*Davacı/Davalının Dinî Kimliğine ve Cinsiyetine Göre Ki-kare Analiz Sonuçları*

	Kazanan	Kaybeden	Ki-kare istatistiği	p değeri
Müslüman	99	96	0,169	,680
Gayrimüslim	113	101		
Davacı Müslüman	188	49	10,918	,012**
Davacı Gayrimüslim	344	65		
Davalı Müslüman	201	53		
Davalı Gayrimüslim	342	49		
Kadın	33	27	4,799	,028**
Erkek	32	10		

***p<0.01, **p<0.05, *p<0.1.

Tablo 11'de aralarındaki bağımsızlık ilişkisi incelenen değişkenler, dinî kimliklere göre kazanma ile mahkeme ve işlem/dava türüdür. Elde edilen sonuçlar, mahkeme türü ve kazananın dinî kimliği değişkenleri arasında %10 anlamlılık düzeyinde ilişkinin olduğunu gösterirken, işlem türü ve kazananın dinî kimliği değişkenleri arasında ise %1 anlamlılık düzeyinde ilişkinin olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 12'de dinî kimliklere göre kazanma ile davanın temyize geldiği yer arasındaki ilişki incelenmiş ve Ki-kare test sonuçlarından elde edilen p değerine göre H_0 hipotezi reddedilerek %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 13'te dinî kimliklere göre kazanma ile temyize gelen davaların sonuçlanma süresi arasındaki ilişkiye bakılmış ve burada ise alternatif hipotez reddedilmiştir. Bu durum iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Davalarda hüküm açıklanırken herhangi bir kanuna referans verilir verilmemesine göre oluşturulan "kanuna atıf var/yok" değişkeni ile dinî kimliğe göre kazanma arasındaki ilişkinin incelendiği Tablo 14'e göre ise %10 anlamlılık düzeyinde ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 11.
Mahkeme ve İşlem Türüne Göre Ki-kare Analiz Sonuçları

	Nizamiye Mahkemesi	Ticaret Mahkemesi	Alacak; Ücret, Ceza, Zarar-Ziyan	Ticari İşlem	Şirket Muhasebesi	Arazi, İltizam, Müşterek Mülkiyet	Emlak	Kefalet, Miras, Usul
Müslüman Kazanan	172	67	98	21	28	58	29	13
Gayrimüslim Kazanan	253	138	207	43	38	34	58	26
Ki-kare istatistiği	3,562				31,441			
p değeri	,059*				,000***			

***p<0.01, **p<0.05, *p<0.1.

Tablo 12.
Davanın Görüldüğü Yere Göre Ki-kare Analiz Sonuçları

Dava yeri	Dersaadet	Edirne, Selanik vd.	Aydın, Manisa, İzmir	Ankara, Konya, Kayseri	Bursa, Kütahya, İzmit	Kastamonu, Trabzon	Midilli, Girit vd.	Elazığ, Diyarbakır, Erzurum	Musul, Kudüs vd.	Halep, Adana, Maraş
Müslüman Kazanan	108	42	3	10	8	13	8	4	13	9
Gayrimüslim Kazanan	188	46	18	34	7	7	17	10	6	10
Ki-kare istatistiği					29,532					
p değeri					,000***					

***p<0.01, **p<0.05, *p<0.1.

Tablo 13.
Dava Süresine Göre Ki-kare Analiz Sonuçları

	0-1 yıl	1-2 yıl	>2 yıl
Müslüman Kazanan	182	26	15
Gayrimüslim Kazanan	290	48	16
Ki-kare istatistiği		1,626	
p değeri		,443	

***p<0.01, **p<0.05, *p<0.1.

Tablo 14.
Hükümde Atıf Yapılan Kanuna Göre Ki-kare Analiz Sonuçları

	Kanuna Atıf Var	Kanuna Atıf Yok
Müslüman Kazanan	151	96
Gayrimüslim Kazanan	219	187
Ki-kare istatistiği		3,2354
p değeri		,072*

***p<0.01, **p<0.05, *p<0.1.

Sonuç

Kurumsal iktisat, kurumların iktisadi hayattaki rolünü merkeze alan bir iktisat okuludur. Bir ilişki düzenleme kurumu olan hukuk da bu açıdan önem taşımaktadır. Bu çerçevede Ticaret Hukuku'nun anlaşmazlıkların giderilmesindeki rolü ve bunun iktisadi büyüme ile etkileşimi vurgulanmaktadır. Buna ek olarak Medeni Hukuk'un etkin sözleşmelerin oluşturulması ve mülkiyet haklarının güvence altına alınması sayesinde girişimciliğin ve böylece üretken yatırımların desteklenmesindeki payı değerlendirilmektedir. Tarihsel gelişim sürecinde Veblen ve orijinal kurumsal iktisat tarafından enformel kurumlara ağırlık verilirken, yeni kurumsal iktisat istatistiki analize daha uygun görülen formal kurumlara yoğunlaşmayı tercih etmiştir. Bu anlamda özellikle North'un çalışmalarıyla beraber kurumsal analiz, iktisat tarihi alanında önem kazanmıştır. Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı hukuk sisteminde meydana gelen değişimlerden hareketle mahkeme kayıtları üzerinden istatistiki analiz yöntemiyle belirli sonuçlara ulaşmayı amaçlayan bu çalışma, temel olarak iktisadi tarih ile yeni kurumsal iktisadın etkileşimini, yine yeni kurumsal iktisadın araçlarıyla ele almayı hedeflemektedir.

Ondokuzuncu yüzyıl, Osmanlı tarihi açısından kapsamlı bir reform dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde gerçekleştirilen reformlar içinde en önemlisi, hukuki alanda hayata geçirilen yeni kanunlar ve adli teşkilatlanma sürecidir. Buna bağlı olarak çalışmada Batı hukukunun da Osmanlı hukukuna dâhil edilmesiyle değişen ve bir anlamda genişleyen Osmanlı hukukunun bu yeni hâlinin iktisadi ve toplumsal açıdan yansımaları, ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı hukuk sistemindeki dönüşümün en önemli simgelerinden olan yeni ticaret ve nizamiye mahkemelerinin kayıtları kullanılarak çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Söz konusu kayıtlar, ondokuzuncu yüzyıl öncesi Osmanlısında tutulan kadı sicilleri gibi zengin bir içeriğe sahiptir. Dönemin basın organı olan Ceride-i Mehâkim'deki temyiz kayıtları vasıtasıyla elde edilen bilgiler, sistematik şekilde tasniflenmiş ve istatistikî analize uygun bir veri seti hâline dönüştürülmüştür.

Çalışmada incelenen davalar, esas olarak ticari içeriğe sahiptir. Bu anlamda yapılan işlem/dava türü sınıflaması, taraflar arasında kurulan ilişki temel alınarak yapılmıştır. Çalışmada ayrıca söz konusu davaların tarafları, dinî kimliklerine (Müslümanlar, gayrimüslimler yanında yabancı ve kurum kimlikleri ve cinsiyet) ek olarak davacı/davalı ve davayı kazanmalarına göre tasnif edilmiştir. Yine temyize gelen davaların hangi mahkemelerden Dersaadet'e ulaştığı, hem mahkeme türü hem de geniş Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinin ticari işlemlerdeki düzeyi konusunda fikir vermiştir. İlaveten davaların sonuçlanma süresi ve hüküm verilirken kanuni referansların gösterilmesi de başka bir sınıflama konusunu teşkil etmiştir. Nizamnamelerle ilan edilen mahkemelerin bakmakla yükümlü oldukları ihtilaf konuları ve mahkemelere müracaat eden kişilerin kimliklerinin farklılaşması nedeniyle bu kişilerin dinî kimliklerine göre alınan kararlarda lehte veya aleyhte ortaya çıkma ihtimali olan yanlılık ile bunun taraflar için mahkeme tercihinde bulunma eğilimi yaratması, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede istatistikî analiz yöntemi olarak Ki-kare bağımsızlık testi, seçili değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını test etmek adına seçilmiştir. Yapılan testler sonucunda dinî kimlik ile beraber davacı/davalı olma ve cinsiyet değişkenleri ile davayı kazanma değişkenleri arasında %5 anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmuştur. Dinî kimliklere göre kazanma ile davanın görüldüğü mahkeme türü arasında zayıf bir ilişki bulunurken işlem türü ve kazananın dinî kimliği arasında ise güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Davanın temyize geldiği yer ile dinî kimliklere göre kazanma durumu arasındaki ilişki incelendiğinde yine güçlü bir ilişkinin varlığı ortaya koyulmuştur. Davanın sonuçlanma süresi ile dinî kimliğe göre kazanma arasında anlamlı bir ilişki gösterilememişken hükmün kanuni bir referansla verilmesi ile dinî kimliğe göre kazanma arasında %10 anlamlılık düzeyinde ilişki bulunmuştur.

Sonuç olarak ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı hukuk sisteminde yapılan düzenlemeler neticesinde nizamiye ve ticaret mahkemelerinde görülen davalarda tarafların dinî kimlikleri bağlamında bir yanlılığın ortaya çıkıp çıkmadığından hareketle seçili değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü ölçen Ki-kare testleri, konunun daha ayrıntılı analizlerle ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim test sonuçlarından elde edilen değişkenler arasındaki anlamlı ilişkiler sayesinde analizin ekonometrik yöntemlerle tahmin edilmesi ve böylelikle dinî kimliklere göre kazanma durumunu etkileyen diğer gözlenebilir değişkenlerin de modelde kontrol değişkeni olarak yer almasıyla söz konusu yanlılığın daha kapsamlı bir şekilde test edilebilmesi mümkün görünmektedir. Daha açık bir ifadeyle bu çalışma sonucunda ortaya çıkan anlamlı değişkenler kümesi (dinî kimlikle beraber davacı/davalı olma, cinsiyet, mahkeme türü, işlem türü, davanın görüldüğü yer, hüküm için kanuna atıfta bulunma), ekonometrik analizin yapılabilmesi için gerekli alt yapıyı sağlamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – H.A., K.P.; Tasarım – H.A., K.P.; Denetleme – H.A., K.P.; Kaynaklar – H.A.; Malzemeler – H.A.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – H.A., K.P.; Analiz ve/veya Yorum – H.A.; Literatür Taraması – H.A., K.P.; Yazıyı Yazan – H.A., K.P.; Eleştirel İnceleme – H.A., K.P.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışmada finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – H.A., K.P.; Design – H.A., K.P.; Supervision – H.A., K.P.; Resources – H.A.; Materials – H.A.; Data Collection and/or Processing – H.A., K.P.; Analysis and/or Interpretation – H.A.; Literature Search – H.A., K.P.; Writing Manuscript – H.A., K.P.; Critical Review – H.A., K.P.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declare that this study received no financial support.

Kaynaklar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA: A.M., 24/38, 1861.

BOA: A.MKT.MHM, 471/35, 1873.

Düster

Ticaret Mahkemelerinin Kurulmasına Dair Zeyl, Düster, 1. Tertip, C. I, s. 445-465.

Usul-i Muhâkeme-i Ticaret Kanunnâmesi, Düster, 1. Tertip, C. I, s. 780-813.

Ticaret-i Bahriye Kanunnâmesi, Düster, 1. Tertip, C. I, s. 466-536.

Mahkeme-i Nizmaiye'nin Teşkilat Kanunu, Düster, 1. Tertip, Cilt IV, s. 236-241.

Ceride-i Mehâkim, 1873-1875, Sayı 1-159; 1879-1881, Sayı 1-123; 1901-1902, Sayı 1125-1154.

Modern Kaynaklar

- Abadan, Y. (2015). Tanzimat Fermanı'nın Tahlihi. H. İnalçık, & M. Seyitdanlıoğlu içinde, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (s. 57–88). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akerlof, G. (1980). A Theory of Social Custom, of which Unemployment may be One Consequence. *The Quarterly Journal of Economics*, 94(4), 749–775.
- Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Akgündüz, A., & Öztürk, S. (2000). *700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akgündüz, A. (2013). *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Mecelle Ta'dilleri ve Gerekçeleri ile Birlikte*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akgündüz, A., & Öztürk, S. (2000). *700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akşin, S. (1997). Siyasal Tarih (1789–1908). S. Akşin içinde, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908* (s. 77–188). Cem Yayınevi.
- Aktan, C. C., & Vural, T. (2005). Eski Kurumsal İktisat. C. C. Aktan içinde, *Kurumsal İktisat Kuralları, Kurumlar ve Ekonomik Gelişme* (s. 7–20). SPK Yayını.
- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836–1856)*. Eren Yayıncılık.
- Akyıldız, A. (2001). *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Alkan, H. (2022). Bir İktisat Tarihi Kaynağı Olarak Ceride-i Mehâkim. M. N. Aydın içinde, *Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine Yazılar* (s. 205–244). Paradigma Akademik.
- Andic, F., & Andic, S. (2006). The Decline of The Ottoman Empire A Neo-Institutional Economics Analysis. N. Abacı (Dü.) içinde, *VIIIth International Congress on the Economic and Social History of Turkey Papers June 18-21, 1998 Bursa-Turkey* (s. 287–312). Lulu Press.
- Apaydın, B. (2009). *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, M. A. (1996). *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*. İz Yayıncılık.
- Aydın, M. A. (2018). *Türk Hukuk Tarihi* (Cilt 15. baskı). Beta Basım Yayım.
- Barkan, Ö. L. (1940). İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: I., Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VI(1), 156–181.
- Barkan, Ö. L. (2000a). Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar. H. Özdeğer içinde, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerine Tetkikler ve Makaleler Cilt 1* (s. 607–619). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (2000b). "Tarihi Demografi" Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. H. Özdeğer içinde, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerine Tetkikler ve Makaleler Cilt 2* (s. 1402–1427). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Cin, H., & Akgündüz, A. (1995). Türk Hukuk Tarihi 1. Cilt Kamu Hukuku. *Osmanlı Araştırmaları Vakfı*.
- Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, 3, 1–44.
- Coase, R. H. (1996). Law and Economics and A. W. Brian Simpson. *The Journal of Legal Studies*, 25(1), 103–119.
- Commons, J. R. (1925). Law and Economics. *The Yale Law Journal*, 34(4), 371–382.
- Commons, J. R. (1931). Institutional Economics. *American Economic Review*, 21, 648–657.
- Coşgel, M., & Ergene, B. (2014). 'Law and Economics' Literature and Ottoman Legal Studies. *Islamic Law and Society*, 21, 114–144.
- Çetin, T. (2012). Yeni Kurumsal İktisat. *Sosyoloji Konferansları* 45, 43–73.
- Davis, L. E., & North, D. C. (1971). *Institutional Change and American Economic Growth*. Cambridge University Press.
- Demirbaş, D. (2006). Yeni Kurumsal Ekonomi Üzerine Bir İnceleme. C. C. Aktan içinde, *Kurumsal İktisat* (s. 43–58). SPK Yayınları.
- Demirci, A. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaret Mahkemelerinin Kuruluşu ve İstanbul Örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Ekinci, E. B. (2004). *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*. Arı Sanat Yayınları.
- Ekinci, E. B. (2011). *Hukukun Serüveni*. Arı Sanat Yayınları.
- Findley, C. V. (2011). *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (G. Ç. Güven, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Genç, M. (2014). Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Dönemlendirme Meselesi. M. Armğan içinde, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu* (s. 319–326). Timaş Yayınları.
- Greif, A. (2006). *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons From Medieval Trade*. Cambridge University Press.
- Gorodnichenko, Y., & Roland, G. (2012). Understanding the Individualism-Collectivism Cleavage and Its Effects: Lessons from Cultural Psychology. M. Aoki, T. Kuran, & R. Gérard içinde, *Institutions and Comparative Economic Development* (s. 213–236). Palgrave Macmillan.
- Greif, A. (2014). Do institutions evolve? *Journal of Bioeconomics*, 16(1), 53–60.
- Greif, A., & Mokyr, J. (2017). Cognitive rules, institutions, and economic growth: Douglass North and beyond. *Journal of Institutional Economics*, 13(1), 25–52.
- Gümüş, M. (2013). Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları. *Tarih Okulu*, XIV, 163–200.
- Güran, T. (2014). 19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri. T. Güran içinde, *19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar* (s. 191–203). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürzumar, F., & Gürzumar, T. (1962). *Kaanunnâme-i Ticâret ve Zeyilleri*. Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.
- Haber, S., North, D. C., & Weingast, B. R. (2008). *Political Institutions and Financial Development*. Stanford University Press.
- Hodgson, G. M. (2009). Institutional Economics into the Twentieth-Century. *Studi e Note di Economia*, XIV(1), 3–26.
- İnalçık, H. (2010). Türk Tarihinde Türe (Törü) ve Yasa Geleneği. Ş. Korkusuz, & Z. Uygurer içinde, *Doğu Batı Makaleler I* (s. 68–90). Doğu Batı Yayınları.
- İnalçık, H. (2015). Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri. H. İnalçık, & M. Seyitdanlıoğlu içinde, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (s. 196–195). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi İkinci Kitap Devletin Yenilenme, Birlik ve Bütünlüğü İçin Verilen Mücadeleler*. Yeditepe Yayınevi.
- Karahasanoğlu, C. O. (2011). Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 93–121.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789–1856) V. Cilt*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaymakçı, S. S. (2013, Temmuz). *The Sultan's Entrepreneurs, The Entrepreneurs' Sultan: Beratlı Avrupa Tüccarı and Institutional Change in the Nineteenth Century Ottoman Empire (1835–1862)* [Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Modern Türk Tarihi Atatürk Enstitüsü].
- Kenanoğlu, M. M. (2005). *Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku*. Lotus Yayınevi.
- Knight, J. (1998). *Institutions and Social Conflict*. Cambridge University Press.
- Kuran, T. (2002a). *İslam Ekonomisi ve İslamî Alt-Ekonomi*. T. Kuran içinde, *İslam'ın Ekonomik Yüzleri* (s. 73–100). İletişim Yayınları.
- Kuran, T. (2002b). İslamcılık ve Ekonomi: Hür Bir Toplum İçin Politika Önerileri. T. Kuran içinde, *İslam'ın Ekonomik Yüzleri* (s. 101–146). İletişim Yayınları.

- Kuran, T. (2012). *Yollar Ayrılırken Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukuku'nun Rolü* (N. Elhüseyni, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Kuran, T., & Lustig, S. (2012). Judicial Biases in Ottoman Istanbul: Islamic Justice and Its Compatibility with Modern Economic Life. *The Journal of Law & Economics*, 55(3), 631–666.
- North, D. C. (1989). A Transaction Cost Approach to the Historical Development of Polities and Economies. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*, 145(4), 661–668.
- North, D. C. (1971). Institutional Change and Economic Growth. *The Journal of Economic History*, 31(1), 118–125.
- North, D. C. (1993). Institutions and Credible Commitment. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*, 149(1), 11–23.
- North, D. C. (1994). Economic Performance Through Time. *The American Economic Review*, 84(3), 359–368.
- Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Timaş Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914*. İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2013). Seçici Kurumsal Değişim ve Osmanlı'nın Uzun Ömürlülüğü. A. Berktaş içinde, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları Seçme Eserler I* (s. 1–18). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Posner, R. A. (1975). *The Economic Approach to Law*. *Chicago Working Paper Series*, 53(757), 757–782.
- Posner, R. A. (1980). A Theory of Primitive Society, with Special Reference to Law. *The Journal of Law & Economics*, 23(1), 1–53.
- Posner, R. A. (1987). The Law and Economics Movement. *The American Economic Review*, 77(2), 1–13.
- Posner, R. A. (1993). The New Institutional Economics Meets Law and Economics. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*, 149(1), 73–87.
- Posner, R. A. (1997). Social Norms and the Law: An Economic Approach. *The American Economic Review*, 87(2), 365–369.
- Posner, R. A. (1999). An Economic Approach to the Law of Evidence. *John M. Olin Program in Law and Economics Working Paper*, 66, 1–85.
- Posner, R. A. (2005). Intellectual Property: The Law and Economics Approach. *Journal of Economic Perspectives*, 19(2), 57–73.
- Posner, R. A. (2009). Law and Economics in Common-Law, Civil-Law, and Developing Nations. *Revista de Estudos Constitucionais*, 1(2), 37–45.
- Posner, R. A., & Landes, W. (1992). The Influence of Economics on Law: A Quantitative Study. *Chicago Law & Economics Working Paper* (9), 1–54.
- Posner, R. A., & Rosenfield, A. (1977). Impossibility and Related Doctrines in Contract Law: An Economic Analysis. *The Journal of Legal Studies*, 6(1), 83–118.
- Rubin, A. (2007). Legal Borrowing and Its Impact on Ottoman Legal Culture in the Late Nineteenth Century Continuity and Change. *Continuity and Change*, 22(2), 279–303.
- Savaş, V. F. (2004). Hukuk ve İktisat. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 1–13.
- Şenalp, M. G. (2007). *Dünden Bugüne Kurumsal İktisat*. E. Özveren içinde, *Kurumsal İktisat* (s. 45–92). İmge Kitabevi Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2005). *Türk İktisat Tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Tanör, B. (1992). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. Der Yayınları.
- Tayyar, A. E. (2020). Hukuk ve İktisat Yaklaşımında Bir İktisatçı: Ronald H. Coase. *Yönetim ve Ekonomi*, 27(2), 199–217.
- Tezcanlı, M. (2007, Ağustos). *Re-thinking Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye: Legal Transformation in the Nineteenth-Century Ottoman Empire* [Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Lisansüstü Çalışmalar Enstitüsü].
- Toprak, Z. (2007). From Plurality to Unity: Codification and Jurisprudence in the Late Ottoman Empire Constructing The Modern State. A. Frangoudaki, & Ç. Keyder içinde, *Ways to Modernity in Greece and Turkey Encounters With Europe, 1850–1950* (s. 26–93). I. B. Tauris.
- Tsuru, S. (1993). *International Economics Revisited*. Cambridge University Press.
- Umur, Z. (1987). *Türk Hukuk Tarihi Dersleri Cilt 1*. Beta Basım Yayım.
- Üçok, C., & Mumcu, A. (1976). *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*. Sevinç Matbaası.
- Üçok, C., & Mumcu, A. (1991). *Türk Hukuk Tarihi*. Savaş Yayınları.
- Veblen, T. (1898a). Why is economics not an evolutionary science. *The Quarterly Journal of Economics*, 12(4), 373–397.
- Veblen, T. B. (1898b). The Instinct of Workmanship and the Icksomeness of Labor. *The American Journal of Sociology*, 187–201.
- Veblen, T. (1904). *The Theory of Business Enterprise*. The Perfect Library.
- Veblen, T. (1918). *The Instinct of Workmanship And The State Of The Industrial Arts*. Macmillan.
- Velidedeoğlu, H. V. (1940). *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*. Maarif Matbaası.
- Yavuz, H. (1993). Ceride-i Mehâkim. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7, 408–409.
- Yılmaz, F. (2018). Kurumsal İktisat: İktisat ile Sosyolojinin Sınırlarında Bir Tarih. A. A. Eren, & E. Kırmızıaltın içinde, *İktisat Sosyolojisi Kurucu Düşünürler ve İktisat Okulları Özelinde Bir Çalışma* (s. 223–249). Heretik.
- Yılmaz, Y. (2018). *Son Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesi Batıcı Perspektiften Bir İnşa Denemesi*. Bir Yayıncılık.

Structured Abstract

The nineteenth century, a century of reform in Ottoman history, has been a period in which fundamental changes in the field of law have been implemented since the proclamation of the edict of the Tanzimat in accordance with the meaning of "reorganization." The law is essentially an institution that regulates relations between people through its rules. The field of law that shapes economic relations, which has become important in this context, is especially dealt with in institutional economics. Institutional economics argues that the economic order is determined by the legal order, which is the basis for the conduct of commercial activities in society, and it mentions the significance of a legal framework that directs productive activities. It also explains the differentiation of societies in terms of their economic development within this framework. The primary judicial reform activities in the Ottoman Empire started in the field of commerce, which is known as a more "mundane" area. In this context, special commercial councils were established to resolve disputes with foreigners since the beginning of the nineteenth century, and these councils formed the origin of the legal commercial courts in the following period. In the middle of the 19th century, the Commercial Code was declared, which was first cited from European law. Subsequently, starting in the 1860s, the establishment of the Nizamiye court system as a more general court organization began, and the preparations for the Mecelle, which regulated borrowing and lending relationships, started in the late 1860s. The legal arrangements that aim to address the resolution of disputes within the same context result from different views on the application of the Commercial Code and Mecelle, which originate from European law and Islamic law, respectively. Moreover, the courts that are newly included in the system are quite different from the Sharia courts in various aspects.

In this study, first of all, brief information will be given about the theoretical framework of institutional economics, which emphasizes the importance of law in commercial relations. Afterward, the laws that aim to regulate various borrowing and lending relationships and commercial relations within the legislative activities and the judicial reorganization will be mentioned. Finally, by using commercial and Nizamiye court records from Ceride-i Mehâkim, after new amendments and the establishment of new courts, the legal process of disputes arising in commercial transactions will be discussed from various perspectives. In this context, first of all, the data based on commercial disputes reaching the courts will be classified in detail. Thus, in commercial disputes between parties with different identities, the factors associated with the religious identity of the winner in terms of who prefers which courts and which litigant is adjudged will be investigated. For this purpose, chi-square analysis, which examines the existence of the relationship between selected variables, will be employed so as to embody quantitative methods in the field of economic history. Thereby, this study aims to meet the need for the application of new research methods in the social sciences and tries to reach the goal of obtaining substantial inferences in this field by including tools of quantitative methods in the history of economics. Moreover, the research method of institutional economics supports the idea that empirical findings are not solely based on quantitative results but rather should encapsulate case studies regarding documents and court records.

Differing from previous studies, the study also evaluates the period of the nineteenth century, when noteworthy legal reforms were implemented, and in this context, the records of the newly established commercial and Nizamiye courts in the nineteenth century are scrutinized. As Ceride-i Mehâkim was published in the last quarter of the nineteenth century, it is determinative in both the time and space boundaries of the study.

According to the chi-square tests, there is a significant relationship between the variables of being a plaintiff/defendant based on religious identity and gender and the dependent variable of winning the case at a 5% significance level. The second line of results shows that there is a weak relationship between winning according to religious identities and the type of court. Whereas a strong relationship between the type of transaction and the religious identity of the winner is obtained. Considering the relationship between the location of the case and the religious identity of the winner, there is a strong relationship at a 1% significance level. While no significant relationship is found between the duration of the lawsuit and the religious identity of the winner, there is a significant relationship between referring to the law in adjudicating and the religious identity of the winner at a 10% significance level. Thanks to the significant results obtained from chi-square tests, a more comprehensive way to test plaintiff/defendant bias in the context of religious identities could be employed by using econometric methods. In this respect, including other observable variables that have an impact on the religious identity of the winner in the regression model, extensive inferences regarding the theory of plaintiff/defendant bias could be made. More clearly, the set of significant relationships obtained as a result of the analysis (being plaintiff/defendant based on religious identity, gender, court type, type of transaction, place of litigation, and referring to the law in adjudicating) provides the essential ground for multivariate econometric analysis.